

2 TEKST- EN GESPREKSANALYSE

1 Inleiding op de stroom *Tekst- en gespreksanalyse*

Titus Ensink

Op de VIOT-congressen van 1981, 1984 en 1987 waren er bijdragen in een stroom 'Gespreksanalyse'. Op het VIOT-congres 1990, waarvan deze bundel een neerslag is, was deze stroom thematisch uitgebreid tot 'Tekst- en gespreksanalyse'. Deze thematische uitbreiding betekent zowel een verzwakking van het gespreksanalytische perspectief binnen de taalbeheersing, als het herkenbaar maken van een wat nieuwer perspectief.

Naar mijn idee is er sprake van een relatiever zwakker worden van het gespreksanalytische perspectief. Toen de gespreksanalyse in Nederland bekender werd (midden jaren '70) had deze benadering een duidelijk vernieuwend effect: er werd een nieuw zicht geboden op de genuanceerde en delicate samenhang tussen het taalgebruik in gesprekken, en de sociale context van die gesprekken. De benadering bood daarmee een alternatief voor een meer formalistische benadering van taal, dan wel voor een meer kwantitatieve benadering van de sociale werkelijkheid. Omdat ongeveer in dezelfde tijd de taalbeheersing haar positie aan de Nederlandse universiteiten begon te ontwikkelen, is belangstelling van de taalbeheersing voor de gespreksanalytische benadering ook voor de hand liggend geweest. Inmiddels heeft de gespreksanalytische benadering zich een vaste positie verworven in onderzoek naar verbale interactie in instituties. Vooral educatieve settings, en settings van de gezondheidszorg, zijn al vanuit verschillende vraagstellingen onderzocht met behulp van gespreksanalytische methoden. Inmiddels is echter ook duidelijk geworden dat de gespreksanalytische benadering beperkingen kent. Het strikt gespreksanalytische 'paradigma' is niet erg breed: de aanpak is sterk inductief, zodat de generaliseringsmogelijkheden niet sterk zijn. In een sterk inductieve aanpak wordt een vrijwel absolute prioriteit gelegd bij het empirische gespreksmateriaal; deze prioriteit geeft ook weinig zicht op een mogelijke toepasbaarheid. Het ontbreken van min of meer vanzelfsprekende generaliserings- en toepassingsmogelijkheden is inmiddels een relatieve zwakte geworden van een benadering die een kleine twintig jaar geleden, in een wat ander academisch klimaat, een verfrissend effect had. In verband met deze algemene ontwikkeling staat ook een verschuiving van individuele aandacht bij enkele beoefenaars van de gespreksanalyse: er zijn nu in Nederland minder mensen die zich met deze benadering bezig houden dan tien jaar geleden.

In de hier beschreven stroom is tevens een andere ontwikkeling tot uitdrukking gekomen: er is een nauwere band ontstaan tussen de taalbeheersing en een tekstwetenschappelijke benadering (een ontwikkeling die bijvoorbeeld tot uitdrukking komt in de naamgeving van de taalbeheersingsleerstoel in Utrecht: *Theoretische en toegepaste tekstwetenschap*). Ook deze ontwikkeling lijkt me redelijk verklaarbaar. Ten eerste is er binnen de taalbeheersing een sterkere aandacht gegroeid voor de schriftelijke dan voor de mondelinge taalvaardigheid, wellicht meer om praktische dan om principiële redenen: de schriftelijke vaardigheid heeft betrekking op (zo luidt de ingeburgerde terminologie) een referaattaak. En zo'n type taak is makkelijker te instrueren en observeren dan de moeilijker controleerbare interactietaak. Ten tweede

bestaat er de laatste jaren een grote aandacht voor cognitie. Teksten nu vormen een fenomeen dat driedig bepaald is: zowel formeel (vanuit de tekststructuur en tekstvorm) als cognitief (vanuit de kennisstructuren, en vanuit de verwerkingscapaciteiten) als interactioneel (vanuit de relatie tussen bron en ontvanger). Waar de gespreksanalytische benadering vooral aandacht heeft voor de interactionele medebepaaldheid van (spontaan mondeling geproduceerde) teksten, voegt de tekstwetenschappelijke benadering hier zowel een cognitief perspectief, als aandacht voor schriftelijk geproduceerde teksten aan toe.

De hierna volgende bijdragen bieden een staalkaart van de twee genoemde onderzoeksperspectieven op het gebied van de taalbeheersing. Ik wil ervan afzien de bijdragen individueel te schetsen: de lezer kan ze zelf direct op de volgende pagina's raadplegen; ik wijs alleen op de volgende 'lijnen' en 'dwarsverbanden'.

Er is slechts één bijdrage 'zuiver' gespreksanalytisch van aard: die van Ten Have over vragen in medische interactie. Deze bijdrage is representatief voor de gespreksanalytische benaderingswijze, in die zin dat Ten Have sterk inductief werkt en ook voorzichtig is over de verdere perspectieven wat betreft generalisering of toepassing. Toepassingsmogelijkheden liggen wel in een wat verder perspectief: in een nauwkeuriger beeld en waardering van het functioneren van de medische interactie.

Gespreksanalytische vertrekpunten leiden tot zoeken naar andere perspectieven in de bijdrage van Mazeland: deze bijdrage is ook te zien als een poging het gespreksanalytische perspectief te koppelen aan een cognitief perspectief.

(In het algemeen vinden we in verschillende bijdragen aandacht voor de relatie tussen tekstfactoren enerzijds, en interactionele factoren (zoals bij Maes, en Van der Pool) of cognitieve factoren (zoals bij Mazeland, Sanders, of ook Van der Pool) anderzijds).

Zuiver gericht op tekstanalytische theorievorming zijn de bijdragen van Pander Maat en Verhoeven. Pander Maat bespreekt een mogelijk analysesysteem, dat op basis van Thema-Vraag-Antwoord, voor teksten, terwijl Verhoeven nagaat wat de status is van een fundamentele tekstuele categorie: de *alinea*.

Een duidelijk verband met de taalbeheersingspraktijk vinden we bij Van Wijk & T. Sanders, en wel in de vorm van het zoeken naar een relatie van hun analyse-methode op basis van een standaard-tekstmodel (het gaat hier om theorievorming op het gebied van tekststructuur) met mogelijkheden tot tekstordelen en tekstverbetering. In de lijn van deze bijdrage staan ook die van Sanders & Van Wijk en Van der Pool: ook in deze bijdragen wordt verder gezocht naar modellen voor tekststructuur, en wel resp. op basis van de noties coherentie, en beschikbaarheid van informatie.

De overige bijdragen bieden verder een staalkaart van verschillende thema's in teksten en tekstanalyse: Maes schrijft over *juridische teksten* en het eigenaardige geringe aantal anaforen in die teksten; J. Sanders bediscussieert het perspectief van waaruit de weergave van feiten plaatsvindt in journalistieke teksten; Berenst tenslotte onderzoekt de relatie tussen wat hij noemt metacommunicatief bewustzijn met geleterdheid, en met deze bijdrage legt hij een soort brug tussen een benadering van mondelinge en schriftelijke taalvaardigheid.

2 Medische vragen: een verkenning¹

Paul ten Have

In de vaak kritisch gestemde literatuur over arts-patiënt-interactie heeft de ondervraging een nogal kwalijke reputatie. Het wordt vaak zo voorgesteld alsof artsen vragen vooral gebruiken om de expressie-mogelijkheden van patiënten te beperken, door hun verhalen te onderbreken en hen strak vast te pinnen op onderwerpen van medisch-technische interesse (zie bv. Mishler, 1984). Mijn eigen optiek is minder waarde-geladen. Ik wil onderzoeken hoe ondervraging nu eigenlijk in z'n werk gaat, hoe het gedaan wordt en gedaan kan worden, en met welke effecten. De problematiek van mogelijke inperking en gesprekssturing speelt daarbij op de achtergrond wel mee, maar ik let daarbij ook op de onderhandelingsmogelijkheden van patiënten.

Ik vat *vragen* op als uitingen die een soort ruimte voor een antwoord scheppen, een cognitief kader dat door de volgende spreker gebruikt kan worden om naar een passend antwoord te zoeken. Ik wil onderzoeken hoe artsen hun vragen opbouwen, hoe de antwoordruimte door patiënten gebruikt wordt, en hoe ondervragingssequenties daarna evenveel voortgezet kunnen worden.

Ondervraging vindt zijn hoogtepunt in vraag-antwoord sequenties, maar die *kern-sequenties* worden vaak op de een of andere manier voorbereid, in *pre-sequenties* (Schegloff, 1980), terwijl na het eigenlijke antwoord vaak nog allerlei andere zaken gebeuren in *post-antwoord sequenties*. Dat laatste begrip benadrukt de principiële uitbreidbaarheid van elke vraag-antwoord sequentie.

Mijn werkwijze bij deze verkenning is:

- verzamelen een corpus consulten waarin ondervragingen voorkomen;
- begin met de eerste vragen en kijk hoe ze werken, dus welke uitwerking er door de patiënt aan gegeven wordt en wat in de vraag daar aanleiding toe lijkt te hebben gegeven.

In wat volgt bespreek ik twee vraag-antwoord-sequenties uit het begin van de respectievelijke consulten, en daarna nog kort enkele sequenties uit latere fasen. Ik zal ik dit onderzoek later via deze werkwijze voortzetten, eerst in de vorm van een brede verkenning, vervolgens in termen van een nadere typering en specificatie.

De gestructureerde introductie van onderwerpen

Als eerste bespreek ik een fragment uit een huisarts-spreekuurgesprek dat begint vlak na het wederzijds voorstellen en (kennelijk) het lezen van de patiëntkaart door de arts.